

האיש שנטע חלומות

חידת דמותו המרתקת ורבת הסתירות של שמואל צבי הולצמן, שעל שמו נקרא גוש עציון, מתפענחת בספר חדש של מיכל גל, בהוצאת כפר עציון

ת

למיד ישיבה, שופט, חקלאי, גואל אדמות ומגדל יענים נפגשו. קרוב לוודאי שדמיונכם, הקוראים, כבר רץ ומנסה להדביק את מרוץ הבדיחה שבוודאי תבוא, אבל לא. זאת לא תחילת בדיחה, אלא תיאור חלק מתחנות חייו של שמואל צבי הולצמן, האיש שבזכותו קם גוש עציון.

בזיכרון הלאומי לא נחקקה דמותו של הולצמן בשורת האישים שחוללו את תקומת עם ישראל בארצו במחצית הראשונה של המאה העשרים. הוא לא נכלל בקאנון המוקד. עכשיו, כשנחשפו ארגזי הארכיון של הולצמן, מתגלה ומפתיעה עשייתו של הסטרטאפיסט הציוני הנשכח.

מיכל גל, מחברת הספר "האיש שנטע חלומות - פרשת חייו של שמואל צבי הולצמן" ותושבת מנוף שבגליל, מנסה לענות איך קרה שהיסטוריונים ומוסדות לא עסקו במפעלים שלו ומעטים מכירים את שמו.

"התשובה המורכבת לשאלה הזו הולכת ונחשפת בספר, וקשה לי לענות בקצרה ובפשטות על כך. יחד עם זה אומר, שדווקא אצלכם, ביישובי גוש עציון, דמותו של הולצמן נשארה נוכחת לאורך כל השנים, מאחר ואחד ממפעליו החשובים היה רכישת אדמות כפר-עציון והקמת היישוב בוורסיה החלוצית הראשונה שלו, עד שנחרב במאורעות 1936 (על אותם שטחים שנקנו על-ידי הולצמן שבו ונבנו קיבוצי גוש עציון בשנות ה-40, עד שנכבשו על ידי הלגיון הערבי במלחמת הקוממיות, והוקמו שוב, מחדש, לאחר מלחמת ששת-הימים). הולצמן הוא שקרא לאזור בשמו-

'הולץ' בגרמנית פירושו 'עץ', וכך קרוי מאז גוש עציון.

"כשנודע לאנשי בי"ס שדה כפר-עציון שספר אודות הולצמן הולך ונכתב, הם פנו למשפחה ואלו בבקשה שהספר יצא במסגרת הוצאת עציון". עבורם הספר ממלא חסרים גדולים מהתקופה של רכישת הקרקעות והנטיעות בשנות השלושים.

"כל חומרי הארכיון של הולצמן שמורים עתה בספרייה הלאומית בירושלים וְאוֹצֵר אוסף ישראל, ד"ר חזי עמיאור, כתב כשהספר יצא לאור: 'דמותו של שמואל צבי הולצמן זוהרת כמיוחדת במינה בין הדמויות בנוף היישוב החדש בארץ ישראל. הוא היה אחד מהנועזים והמקוריים מבין הזימים שפעלו בארץ במחצית הראשונה של המאה העשרים!'"

ראש מלא נוצות

הוא נולד בירושלים, ב-1883, דור שלישי למשפחה חרדית אשכנזית. בניגוד לתושבים רבים בעיר שנסמכו על כספי החלוקה, משפחתו התפרנסה בעצמה מיקב שבבעלותה. ילדותו עברה בעוני ובצפיפות. המפנה הגדול בחייו אירע כשהיה בן 16 ונשלח על ידי הוריו ללמוד רבנות בארצות הברית. היתה זו הנסיעה הראשונה מיני רבות של צבי, שמהר מאוד יעזוב את ספסלי הלימודים וינשא על גלי היוזמה האישית, החזון והקידמה. משהו יבער בו עד יומו האחרון: לחדש, להמציא, לנסות, לנסוע, לא לעצור לעולם.

סיוור רכוב בגוש עציון. הולצמן שלישי משמאל.
צילום: באדיבות המשפחה

שמואל צבי ויעניו בפרדס. כמעט הצלחה מסחררת. צילום: באדיבות המשפחה

בשובו הוא משקם את פרדסו, משפר את עצי ויעורי הרכבות. לאור ההצלחה הוא מחלק את רכבי הפומלה (החלק אותו מרכיבים על ה"כנה" כדי ליצור עץ חזק ומניב) לכל דורש ובחינם. הוא לומד ומתייעץ עם אגרונומים מרחבי העולם, מזמין זרעים של עצי פרי מסקרנים וממשיך כל העת לנסות. בתערוכה שערך ב-1933 הציג 150 מינים שונים של עצי פרי. חלקם נקלטו בארץ, כמו הפקאן והפומלה, וחלקם לא, כמו עץ הסאפוטה הברזילאי או הטאנג'לו - שילוב בין מנדרינה ואשכולית.

הפרדס של הולצמן היה כה מפורסם, עד שמפיק הקולנוע הידוע ברוך אגדתי הגיע אליו על מנת לצלם את קטיפי הפומלה לסרטו "זאת היא הארץ". היה זה הסרט הראשון שהופק כולו בישראל והציג את ההתיישבות החלוצית. רק מה, עד שהגיעו אגדתי וצוותו כבר נקטפו כל הפירות. אהובה, ביתו של הולצמן נוכרה שלמען הצילומים היו צריכים לקשור את הפירות בחוט על העצים. אף פעם אל תאמינו למה שאתם רואים בקולנוע.

הדשא של השכן

הביטוי שבכותרת לא היה בשימוש באותם ימים בארץ, לא משום שלא היתה קנאה, אלא כי לא היו מדשאות. הולצמן, שכבר ראה מדשאה או שתיים בשיטוטי בעולם, החליט לייבא זנים שונים של דשא לארץ. במקביל המשיך לאקלם צמחים אקזוטיים בארץ והחזיר אליה כמה מעצי הפרי שהיו נפוצים בה ונכחדו, כמו הפיסטוק, למשל.

החלומות רדפו אחד את השני: הולצמן רכש אחוזה בלבנון, נסע במסע רווי תלאות למפרץ עקבה ככוונה לפתוח נתיב דיג מים סוף, ניסה להקים מושבה חקלאית בעזה, להפריח את הערבה ולהקים יישובים ומטעים בה, להשיג זיכיון לקידוחי נפט משני עברי הירדן וגם לחלום שיהודים יגורו בגב ההר ולא רק בשפלה.

אשא עיני אל ההרים

כבר בשנת 1933 הוגה הולצמן את הרעיון של ההתיישבות בהר. הוא מצייר את השרטוט הזה ומנמק מדוע כדאי ליישב את האזור: הוא רחב יותר משטח השפלה, ריק מיישובים יהודיים, הקרקעות עדיין זולות בו, ניתן לגדל בו פירות שעד היום מגיעים לארץ מחוצה לה ויש בהר מסורת חקלאית עתיקה ומשובחת. בנו, מאיר, העלה ברבות הימים תיאוריה נוספת מדוע נקשרה נפשו של אביו באזור הר חברון. הוא סבר ששורשי המשיכה לאזור היכו עוד בשנות ילדותו ובחינוך התורני שקיבל. עוד סבר כי דווקא אזורי מורשת אלו יקרצו למשקיעים יהודים מחו"ל.

לא רק אנהו, תושבי גוש עציון, רואים את מרכז חייו של הולצמן באזורנו כגואל אדמות ומייסד כפר-עציון, כך כתבה גם מחברת הספר מיכל גל: "גוש עציון היה הפרק הבולט והמשמעותי ביותר בחייו ובפועלו

בגיל 18 הגיע הולצמן הצעיר לדרום אפריקה והחל לסחור בנוצות יענים. זה היה האקססורי הלוהט של אותה תקופה וכיכב כקישוט לכובעי נשים. בדרום אפריקה סבבו העופות הכבירים האלה באין מפריע. הולצמן עשה חיל בעסקיו וייצא את הנוצות המוגזמות של היענים לארבע כנפות הארץ. האם חסך מספיק ופתח קרן השתלמות? האם רכש בית עם גינה? לא ולא. החלומות שלו נשאו אותו הרחק:

"בנעורי עזבתי את א"י, אך אדיר חפצי היה לשוב אליה ובידי אמצעים שיינתנו לי את היכולת להשתקע בארץ בתור בעל אחוזה... ראיתי ונוכחתי שגידול העופות המצויינים האלה הוא מקור רווח עצום לבעליהם. התבוננתי וראיתי עד כמה דומים מחוזות גידולן של בנות היענה הללו לארץ יהודה - מבחינת מצבם הגיאוגרפי, עשבותיהם ודשאייהם, וביחוד באקלים הממוזג. ואומר: מדוע לא "ניטע עץ פרי" זה על אדמותינו, אדמת ארץ יהודה?"

– "האיש שנטע חלומות", עמ' 22

לשאלה רטורית זו השיבו שלטונות דרום אפריקה בלאו מוחלט. הם לא התירו לאיש להוציא מגבולם יענים כי נהנו מהמונופול בתחום ייצוא הנוצות. אך אל תטעו: שלוש שנים מאוחר יותר יצליח הולצמן להביא לארץ יענים ולגדל אותם בחצר ביתו.

אבל אנהו מקדימים את המאוחר. כעבור מספר שנים שב שמואל צבי ארצה, נושא לאישה את איילת (הינדה) לבית גורדון והשניים קובעים מושבם ברחובות. הוא רוכש חלקה ומגדל בה הדדים ומעמדו הולך ומתבסס במושבה. אך חיי השגרה אינם מתיישרים עם רוחו הסוערת, והוא נוסע לחפש ומביא משם, תוך תלאות והרפתקאות מסמרות שיער, 11 גוזלי יענים. אלו גדלו בפרדסו והסתגלו עד מהרה לאקלים ולחיים בארץ הקודש.

אך למרות כל התלאות והמאמצים, וגם הישגים שאינם מבוטלים כלל, חלום זה לא הבשיל לכדי הצלחה כלכלית, כי כשנסע הולצמן לאחת מנסיעות העסקים הארוכות בעקבות חלום חדש, הפקיד על הפרדס בחור ואחד היענים בעט בו בחזקה. הרופא הודיע כי רק בנס ניצלו חייו של הבחור וכי בעיטה נוספת עלולה להורגו, וכך חוסל עסק היענים. סיפור זה מוזכר כאנקדוטה בספרו של חיים באר, "נוצות", שם חוששת האם שגורלו של הנער יהיה כגורל "הולצמן מרחובות, שהקיף את חצי העולם ולבסוף איבד את פרוטותיו בשל נוצותיהן של בנות-יענה ריקות וגאותניות."

כל הנוצץ - זהב

הולצמן ממשיך הלאה, לחלום הבא, ויש במוחו המון כאלה: הוא נוסע לסינגפור ומנסה לקבל זיכיון לשיווק יינות כשרים שם. ניסיון זה נכשל, אבל הוא לא חוזר לארץ בידיים ריקות: הוא מביא איתו אוסף אדיר של עצי פרי וצמחיה טרופית מהגן הבוטני באי. אוצר זה, של 200 שתילים, הגיע ליפו בשלמותו, אך שם, בשל ביורוקרטיה טורקית, נאלץ הולצמן לאחסן את השתילים. עד שהצליח לשחרר את מטענו היקר, חלקו נגנב וחלקו מת. בסופו של דבר שרדו רק שני עצי פומלה, אך הם היוו תחילתה של מהפכה. והנה בא עוד חלום: בינתיים נולד לשמואל צבי ואיילת הולצמן בן בכור, והולצמן אורז את המשפחה הצעירה ומפליג לאוסטרליה, שם הוא פותח חנות בגדים ורוכש מכרות זהב. הוא הופך להיות אחד מעמודי התווך בקהילה היהודית בפרת', לחבר מועצת העיר, מקים סוכנות ביטוח ואפילו מכהן כשופט שלום. אך עסקיו אינם עולים יפה וב-1926, לאחר 15 שנה, הוא חוזר ארצה עם איילת ושלוש ילדיהם.

אחד הפקידים שלי הלווה לי 10 ליש"ט, אותו נתתי למוכרים כדי 'לקשור' את העסקה." הצדדים קבעו להפגש במשרדי הטאבו למחרת בבוקר, אך באחד מעיתוני הבוקר פורסמה ידיעה גדולה ובה מסופר כי הולצמן רכש את הכפר ג'בעה תמורת 10 ליש"ט. ההסתה נגדו ונגד מפעלו גאתה, והוא כותב: "מאז לא נסעתי לכפר עציין ללא אקדח בכיסי, והייתי מודע לסכנה של התקפה נגדי בכל עת ושעה."

מה אתה עשית בשביל מדינה?

כפי שניתן להבין עד כה מדמותו של הולצמן, מדובר באינדיבידואליסט. בעוד שאת רוב הקרקעות רכשו בעת ההיא הגופים המיישבים, היינו קק"ל, הסוכנות היהודית וההסתדרות הצינונית, הולצמן הקים מפעל התיישבות משלו ולא ביקש מאום ממוסדות אלו. הם גם נמנעו מרכישת קרקעות והקמת יישובים בהר מסיבות אידיאולוגיות, פוליטיות וכלכליות. הולצמן, שהאמין בכל ליבו בחשיבות וכדאיות ההתיישבות דווקא באזור זה, לא ויתר. מסתבר, שהוא לא היה לבד.

ט"ז טבת תרצ"ד (3.1.34)

לכבוד חב' אל הרר
לידי האדונים הנכבדים מר הולצמן ומר זקס נ"י,
הגיעה לי הידיעה על דרך מפעלם החשוב בהקמת כפר עציין בתור חטיבה וסמל בין ירושלים וחברון - הערים שעניי ישראל וליבותיהם אליהן נשואות מקדם ומאז. גדולה היא ציפייתי שהישוב ההררי הזה יתרחב והבנים אשר יתקבצו בנקודות החביבות הללו יהיו מסמלים את מהלך חייהם ברוח ישראל ותורתו והיו לנו לאות ולמופת להצלחת מצעדנו בכל עסקי בנין הארץ ותחיית האומה. עלו והצליחו, וצור ישראל יהיה מעוזכם ומלמדכם סלה.

אחיהם הנאמן המיחל לישועת עמנו וארצנו לעד,
אברהם יצחק הכהן קוק.

מר זקס המוזכר במכתב לעיל הוא יצחק זקס, בעליו של מפעל משי ובעלים של כמויות נכבדות של ממון. אל השניים הצטרף ברון צ'יז'יק, אגרונום מומחה, שהיה אמון על בחירת הזנים שיתאימו לאזור, איקלומם וגידולם. גם פנחס שניאורסון, חבר כפר גלעדי וארגון השומר, הצטרף והיה הכוח הפועל בשטח של החבורה. אשתו ובתו של הולצמן היו גם הן חלק מהמפעל השאפתני הזה. בזמן שעבד שמואל צבי בהר, לקחה על עצמה אהובה את הטיפול בפרדס. כך תיארה איילת את התקופה המאתגרת:

"בעלי התמסר לכפר-עציין ברצותו לגאול את אדמות הר חברון. הרבה סבלנו, קשה לי לדבר על המצבים שעברנו. עשינו כל זה בלי לבקש כבוד ותודה, הרגשנו את חובתנו לעמנו, הדורשת הקרבה. היה לי כסף מההורים שלי, היה לנו פרדס גדול ברחובות, וכל הכסף ניתן בשביל לבנות את כפר עציין. בעלי הזניח את עצמו ואת המשפחה. כל השבוע טרח בהר ובירושלים, רק בשבת חזר הביתה, עיין מרוב עמל. הוא נתן את החיים שלו בשביל הדבר הזה, ואני עזרתי הרבה" (עמוד 95).

שמואל-צבי תכנן שלושה מקומות יישוב בהר: את המושבה כפר עציין על אדמות מגדל עדר, מושב "פרי עמל" לבעלי מלאכה מירושלים, ועיירת

גוש עציין כפי ששרטט הולצמן. באדיבות המשפחה

של הולצמן. שלביו השונים של פרק 'אל הרר' - מראשיתו הגלהבת ועד לאחירתו העגומה - ליוו את הולצמן ואת בני משפחתו מאז ולאורך כל חייהם". גם ההיסטוריון ד"ר יוחנן בן יעקב מצוטט בספר ואומר:

"גדולתו וחשיבותו של הולצמן כפי שהתגלתה ביוזמת ההתיישבות בהרי חברון, מתמצה בכושרו להגות חזון גדול ופורץ דרך, לתרגם אותו לשפת המעשה, להתוות תוכנית פעולה, לגייס שותפים, לשכנע ולהלהיב רבים, להניח יסודות למימוש החזון ולהוציא את הכח אל הפועל" (עמ' 75)

לשם פיתוח המקום הקים הולצמן ב-1933 את חברת "אל הרר". בשלב הראשון הוא רכש את אדמות מגדל עדר שנפל ארבע שנים קודם לכן. בשלב השני - 5,000 דונם נוספים, ובשלב השלישי, שמעולם לא הושלם, רכשה החברה עוד 9,300 דונם. ערביי האזור הקשו על רכישות אלו בכל דרך אפשרית: הם ניסו למכור לו רק אדמה טרשית וסלעית ואדמות השייכות לחמולות ולא לאדם פרטי. גם בעיתונות הערבית של אותם ימים הושמעו אימים נגד מי שימכור אדמתו ליהודי. אך זוטות כגון אלה לא הרתיעו את שמואל צבי. יתרה מכך, בארכיון כפר עציין נמצא מסמך ובו בקשה של הולצמן לרכוש את כל הכפר ג'בעה, על בתי ושודותיו. בכתיבו הוא מתאר פרשה יוצאת דופן זו ומספר כי תושבי הכפר הסכימו להצעתו כי היו עניים מרודים ושקועים בחובות. "הצענו להם לקנות את אדמותיהם במחיר גבוה פי חמישה ממחיר האדמות שנמכרו בסביבה. נפגשתי פעמים רבות עם זקני הכפר, ולאחר מו"מ מאוד מיגע באנו לידי הסכם."

בתמורה לאדמות הוסכם שתושבי הכפר יקבלו 52,000 ליש"ט. כתיבת החוזים נמשכה עד אמצע הלילה, ונקבע שתימשך ביום שלמחרת. "הבנו שכדי שהחוזים יחזיקו עלינו לתת למוכרים סכום פעוט כלשהו במקום...

משהו יבער בו עד יומו האחרון: לחדש, להמציא, לנסות, לנסוע, לא לעצור לעולם

מטע צעיר בכפר עציון. באדיבות המשפחה

לאחר נפילת חברת "אל החר", חיפש הולצמן דרכים להחזיר את החובות לנושים ולבעלי הקרקעות. חלומותיו המשיכו לפעם בו והם נשאו אותו לאנגליה, שם הקים חברת דשנים מוצלחת, שאותה נטש והיגר, משום מה, לגיאנה הבריטית לחפש זהב. חיפוש זה נמשך כ-12 שנים, שבסופו חזר לארץ זקן, עייף וחולה. הוא נפטר בגיל 77, בשנת תשכ"א, 1960. הוא לא זכה לראות את חלום חייו מתגשם ואת גוש עציון שלו פורח.

מיכל, נראה שהעבודה עם דמות כל כך מורכבת יכולה להקשות על הכותב. איך את מרגישה מולו אחרי שלוש שנות כתיבה?

"הולצמן לא היה איש פשוט, אין ספק. התזזיתיות שלו, הרדיפה אחרי החלומות, המחויבות העצומה שהיתה בו למפעליו-שלו – כל אלה בוודאי ייקשו על משפחתו וגם על סביבתו. המסעות שלו בעולם וההיעדרויות הממושכות היו יוצאי דופן גם אז! וזה אחד הדברים המופלאים בקשר לאיש הזה: איך גם בתקופה ההיא, עם אמצעי התחבורה המסורבלים והתקשורת המאוד מוגבלת, הוא דיגל על כל הקשיים האלה. העולם בימיו היה גדול ופחות נגיש מהיום, אבל הוא חי כבר אז כאילו מדובר בכפר קטן וגלובלי. אחת השאלות הגדולות שנשאלתי וששאלתי את עצמי בתהליך הייתה איפה אני מולו. הכניסה המעמיקה לעולם שלו, לזמן שלו, עם הסיבות והנסיבות, עם אופיו המיוחד, יצרו בי אמפתיה למכלול חייו. השתדלתי לא להיות שיפוטית ולהניח לקורא לגבש דעה עליו. רוב הספר מבוסס על חומרים שנמצאו בארכיון שלו, והטקסטים המקוריים מייצרים אצל הקורא את הסיפור, את הרגש ואת התובנות. בעיניי חייו של שמואל צבי הולצמן הם בסופו של דבר סיפור טראגי. כל הנסיקות שלו, והכישלונות בעקבותיהן, והשנים האחרונות העצובות. שם אני רוצה להניח עליו יד חומלת ולהגיד לו: 'די, הולצמן. תרפה'. כן, זו תמונת חיים שניתן להתחבר אליה רגשית."

האיש שנטע חלומות – פרשת חייו של שמואל צבי הולצמן.
193 עמודים, הוצאת עציון הוצאה לאור, 2021.

הנופש "יער עציון" ליד מעיין עין ערב. אנשי החברה עמלו בפרך. הם הניחו קו טלפון לאזור, חקרו את מקורות המים ואת הארכיאולוגיה, ייסדו שירות הסעות מירושלים, מדדו וחילקו את הקרקע לחלקות, יצרו קשר עם קבלנים, הביאו מומחי בוטניקה מחו"ל ועוד. את חבלי הלידה של יישוב האזור תיאר באופן מופלא הסופר אליהו יהושע לבנון (עמ' 117): "טרקטור מנסר באדמות ההרים, הרי יהודה מתנערים משממתם, כאן הוא משכן החזון. לכאן מועדות פני כל התאבים לראות מפעל חלוצי בהתהוותו... על ראשי הגבעות מתנוססים הניסים של המודדים, ואלה מזכירים את ניסי ההרים מבשרי הגאולה".

במקביל עסקו אנשי "אל החר" גם בשיווק החלקות. מעבר לפרסום משמעותי בעיתונות בארץ, הפיצה החברה ברושורים וחוברות בשש שפות בארץ ומחוצה לה. היא ארגנה סיורים חינוכיים לגוש וסיורי תקשורת מפנקים. היא גם הקימה סניפים במדינות אירופה והצליחה למכור את קרקעות הגוש ברחבי היבשת בהצלחה לא מבוטלת.

טוב שכן טוב משכן רע

בשביל לספק שירותי רפואה למתיישבים החדשים וכדי לחזק את הקשר עם התושבים הערבים, הקים הולצמן מרפאה בצומת גוש עציון וגייס את בנו, מאיר, שזוה עתה שב מלימודי הרפואה באנגליה, שירפא את תושבי האזור ללא תשלום.

ובדיוק אז, כשהכל נראה מבטיח ואופטימי, הכל התהפך. קולות הצעדים, שנדמו כדילוגי המבשר על ההרים, היו למעשה צעדי הפורעים הערבים שבאו להתנכל לאנשי כפר עציון. 1936. המרד הערבי פרץ.

ערביי הסביבה ירו על החקלאים ועל עובדי החברה, חיבלו בקו הטלפון שלהם וחסמו את הדרך באבנים. כמה מהעובדים קיבלו נשק מההגנה, אך גם הם לא הצליחו למנוע מהערבים לעקור ולהשחית מאות אלפי שתילים. הבריטים דרשו מהקבוצה הקטנה, שמנתה אז עשרה גברים ושבע נשים וילדים, לעזוב, אך הוועד הלאומי דרשו מהם להישאר ולהגן על האדמות פן יפלו לידיים ערביות.

18 חודשים החזיקה הקבוצה מעמד, אך באביב 1937 נאלצו לנטוש את המקום. סיפורו של מגדל עדר שננטש שבע שנים קודם לכן הדהד באוזניהם. לימים יסביר פנחס שניאורסון כי הסיבה לנטישה הייתה שכפר עציון הייתה התיישבות פרטית – ולכן לא הצליחה להגן על עצמה.

אך הגורם הביטחוני לא היה הסיבה היחידה למפלתה של חברת "אל החר". מזור ככל שישמע, דווקא פלישת איטליה לאתיופיה הניעה גלגל שהשפיע על כלכלת העולם באופן כזה שמדינות אירופה אסרו על שליחת כספים לישראל עקב סכנת השיט בים התיכון, דבר שעצר את המשך התשלומים של רוכשי הקרקעות. עסקאות שכבר שולמה עליהן מקדמה ירדו לטמיון. החובות כלפי רוכשי הקרקעות והפועלים האמירו. החברה שהוקמה באמצעות הון עצמה – קרסה. רק לאחר שנכסי החברה הועברו לכונס נכסים רכשה קק"ל את הקרקעות. הולצמן יצא מהפרשה מרושש ופגוע.

"כגזע עץ שנקר שנושרו, וממנו מגיח ענף דק, צעיר ורענן, נושא בשורת התחדשות – כך היה גוש עציון. השורשים המקשרים את עמנו לערש הולדתו לא נעקרו מהלבבות... ענף צעיר ורענן הפציע והיה לצמרת ענפה ופורחת. אין לנו סמל מובהק ומשמעותי מגוש עציון להמחיש את מסכת היחסים בין עם ישראל למולדתו. חרף האסונות, החורבנות והקשיים – דבקות בת אלפי שנים, לשוב ולהעפיל לארץ, לבנות ולהבנות בה" (דברי יוחנן בן יעקב, מעמ' 132).